

РОЗДІЛ 1 ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477.87)«1945/1953»

«ПІДГОТОВКА» ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ НАПЕРЕДОДНІ ЛІКВІДАЦІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ЗАКАРПАТТІ

“PREPARATION” OF PUBLIC OPINION ON THE EVE OF THE LIQUIDATION OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH IN TRANSCARPATHTIA

Капітан Л.І.,

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті проаналізовано особливості пропаганди як складової системних дій тоталітарного режиму щодо усунення Греко-католицької церкви з суспільно-політичного та етноконфесійного життя Закарпаття і доведено, що цей процес у краї розвивався за сценарієм, аналогічним подіям у Галичині – з тією відмінністю, що темп ліквідації був дещо уповільненим й завершився владним «анулюванням» Ужгородської унії лише у 1949 р. Висвітлено форми і методи «підготовки» громадської думки до лояльного сприйняття ліквідації впливової конфесії у краї. Обґрунтовано, що репресивні заходи сталінського режиму супроводжувалися масштабною пропагандистською кампанією з використанням насамперед друкованих засобів масової інформації, які у тоталітарній державі були наскрізь офіційними й стовідсотково контрольованими.

Ключові слова: громадська думка, публікації, пропаганда, Греко-католицька церква, Закарпаття, тоталітарний режим.

В статье проанализированы особенности пропаганды как составляющей системных действий тоталитарного режима по устранению Греко-католической церкви с общественно-политической и этноконфессиональной жизни Закарпатья и доказано, что этот процесс в крае развивался по сценарию, аналогичному событиям в Галиции – с той разницей, что темп ликвидации был несколько замедленным и завершился властным «аннулированием» Ужгородской унии лишь в 1949 г. Освещены формы и методы «подготовки» общественного мнения к лояльному восприятию ликвидации влиятельной конфессии в крае. Обосновано, что репрессивные меры сталинского режима сопровождались масштабной пропагандистской кампанией с использованием прежде всего печатных средств массовой информации, которые в тоталитарном государстве были насквозь официальными и полностью контролируемые.

Ключевые слова: общественное мнение, публикации, пропаганда, Греко-католическая церковь, Закарпатье, тоталитарный режим.

Forms and methods of agitational providing of liquidation of Greek Catholic Church in Transcarpathia are elucidated in the article. The author has made an attempt to analyze the peculiarities of this constituent part of system actions of totalitarian regime concerning the removal of influential confession on social-political and ethnoconfessional life of the region.

Key words: publications, Greek Catholic church, totalitarian regime, Transcarpathia.

Постановка проблеми. Закарпатська область традиційно є багатоконфесійним регіоном, в якому на сьогодні проводять діяльність понад 30 конфесій і понад 1600 релігійних громад. Оцінюючи

роль і місце такого складного явища, як церква у суспільно-політичному та культурно-духовному житті краю, потрібно виходити з конкретно-історичних умов її діяльності. Глибоке вивчення та аналіз

діяльності будь-якої конфесії дає можливість переконатися кожному неупередженому досліднику, що в її історії були як позитивні, так і негативні аспекти.

Діяльність уніатської церкви, яка протягом багатьох століть залишалась однією з найбільших конфесій у Закарпатті, привертала увагу науковців завжди. Багато є протилежних, а часто навіть таких, що виключають одна одну, оцінок місця і ролі уніатської церкви в історії Закарпаття. В узагальнюючій праці з історії краю у розвитку історіографії цієї проблеми виділяють навіть кілька етапів [26, с. 562].

Стан опрацювання. Зазначимо, що вітчизняні науковці в умовах проголошення незалежної Української держави та відповідних свобод у ній стали на шлях переоцінки цінностей щодо діяльності уніатської церкви, шлях на якому мають право існувати різні думки, головне, щоб вони не йшли у розріз з історичною правдою. Зокрема, питання партійно-державної політики щодо релігії та релігійних інституцій в Україні післявоєнного періоду, у цілому, та греко-католицької церкви, її ієрархів, зокрема, стали предметами наукових дискусій, підсумки яких знайшли своє відображення у матеріалах конференцій, наукових семінарів, монографічних дослідженнях [3; 6; 7; 8; 15; 16]. Окремо варто виділити узагальнюючі праці та наукові розвідки, в яких дослідники розкрили специфіку державно-церковних відносин у повоєнному Закарпатті [5; 18; 24; 26, с. 559-568; 27; 37].

Метою дослідження, результати якого запропоновані у даній статті, є проведення аналізу особливостей ідеологічної підготовки ліквідації Греко-католицької церкви у Закарпатті як складової системних дій тоталітарного режиму.

Виклад основного матеріалу. Задуми щодо ліквідації («возз'єднання» з РПЦ) Греко-католицької церкви на контрольованих комуністичному режиму територіях Кремль виношував ще з осені 1939 р., але повернулася до цієї ідеї сталінська адміністрація наприкінці війни, прилучивши нові терени – насамперед, Закарпаття,

де радянська (анти)релігійна політика у цілому та ідеолого-пропагандистське забезпечення усунення Греко-католицької церкви, зокрема, мало виразну специфіку.

Очевидно, що репресивні заходи сталінського режиму щодо ліквідації Української греко-католицької церкви (далі – ГКЦ) на новоприєднаних західних землях УРСР супроводжувалися масштабною пропагандистською кампанією з використанням насамперед друкованих засобів масової інформації (у тоталітарній державі вони були наскрізь офіційними й стовідсотково контрольованими).

Репресії щодо ієрархії та кліру ГКЦ розгорнулися насамперед на теренах Галичини, випереджаючи у цьому відношенні Закарпаття. Майже синхронно з ними була застосована й ідеологічна зброя – вже 8 квітня 1945 р. у львівській газеті «Вільна Україна» з'явився санкціонований владою антиуніатський памфлет «Володимира Росовича» під невибагливою назвою «З хрестом чи з ножем?», спрямований проти Апостольської Столиці – Ватикану й Греко-католицької церкви, яка, мовляв, здійснювала у вітчизняній історії дещо «специфічну», але вочевидь негативну місію [29]. Під псевдонімом ховався відомий комуністичний публіцист, уродженець галицької москвофільської родини Ярослав Галан (1902–1949) [32; 35].

Завершувався памфлет «З хрестом чи з ножем?» закликком-запитанням, адресованим греко-католицьким священнослужителям й (очевидно) вірним УГКЦ: «Перед багатьма уніатськими духівниками історія поставила фатальне питання: камо грядеші?» [12, с. 440]. Далі автор сам дає, на його думку, правильну відповідь-вирок: «Наша Радянська держава в основний свій закон вписала непорушні і незламні слова про свободу сумління. Вона не втручається в особисте життя радянського громадянина, не заважає йому мати свої релігійні переконання. Але не можна спокійно дивитися на те, коли служителі уніатської церкви використовують цю свободу віросповідань

для того, щоб провадити злочинну діяльність проти українського народу, колись на користь фашистської Німеччини, сьогодні – во славу й на благо англосаксонських імперіалістів.

Перед служниками богів свастики і тризуба лежить один шлях: шлях зради народу, шлях злочинів, убивств, потворних підступів, брехні й обману. Цей шлях неминуче призведе до їх загибелі. Народ нещадний до своїх смертельних ворогів, в які б одяги вони не вбирались <...>. Ці вороги українського народу, вдягнені у ряси уніатських священників, є організаторами банд українсько-німецьких націоналістів, є агентами міжнародної реакції. Вони шкодять народу в його святій творчій роботі ...» [12, с. 440-441].

Залишивши на совісті автора твердження про «невтручання» тоталітарної держави в особисте життя й релігійні переконання кожного громадянина, звернемо увагу, що В. Росович / Я. Галан привласнив собі право промовляти від імені усього народу й бездоказово звинувачувати греко-католицьких душпастирів (вдавшись до позаправного принципу збірної відповідальності) як «ворогів українського народу».

Відверто замовний характер цієї публікації засвідчував і її передрук практично усіма часописами західних областей УРСР [30], а невдовзі й поява у вигляді окремої брошури, надрукованої у Львові двома виданнями 1945 і 1947 рр. загальним накладом 151 тис. прим. [31]. У таємному меморандумі НКГБ УРСР першому секретареві ЦК КП(б)У М.С. Хрущову від 26 квітня 1945 р. щодо реагування населення західних областей республіки на вищезгадану замовну статтю й синхронні арешти греко-католицького духовництва, зокрема, йшлося: «Вокруг опублікованої во всех республиканских и областных газетах, выходящих на территории УССР, статьи «С крестом или ножом», а также произведенных арестах руководящего униатского духовенства продолжают вестись различного рода суждения, как среди духовенства и националистических

элементов, так и среди городского и сельского населения.

Появление статьи «С крестом или ножом», вскрывающей антисоветскую деятельность униатской церкви, духовенство, интеллигенция и другие слои населения связывают с предстоящей ликвидацией униатской церкви и воссоединением с православной» [22, с. 262].

За аналогічним сценарієм розвивалися події й щодо пропагандистського забезпечення ліквідації Греко-католицької церкви у Закарпатті – з тією відмінністю, що темп цієї ліквідації (з урахуванням низки історичних обставин, зокрема, пізнішого прилучення регіону до СРСР) був дещо уповільненим й завершився владним «анулюванням» Ужгородської унії лише 1949 р.

20 квітня 1945 р. у «Закарпатській правді» з'явилася публікація за підписом трьох авторів під промовистою назвою «Лиходій у греко-католицькій рясі» [20, с. 3]. Йшлося про о. Миколу Токача, якого, зрештою, 1949 р. влада позбавила права священнослужіння [4, с. 394]. Редакційна примітка лунала суворим попередженням єпархіальній владі – затаврований у публікації, мовляв, вже не мав права до виконання обов'язків священнослужителя: «Визволений народ Закарпатської України ніколи не забуде тих злодіянь, яких причинили йому вороги внутрішні і зовнішні. Лиходіям, в які б шкіри і ряси вони не рядились, не має місця серед нашого народу. І дивно буде, коли лиходій у греко-католицькій рясі Токач не лише у Дубриничах, але й взагалі де-небудь на нашій землі буде допущений єпархією до приходу» [20, с. 3].

29 червня 1945 р. на шпальтах «Закарпатської правди» з'явилася четверта частина історичної розвідки М. Тисина «Наша минулість». Важливий фрагмент публікації присвячувався й відповідному висвітленню запровадження унії у Закарпатті. Після смерті князя Федора Коріатовича Мукачівсько-Маковицьке князівство перейшло до рук угорського короля Сигизмунда. Відтоді, за автором:

«Настали невиносимі часи для нашого народу <...> Священники і церкви грали у той час прогресивну роль. Вони підтримували у народі віру у братські зв'язки з українським народом, підтримували його слов'янські обичаї і звичаї, його мову. Релігія була єдиним знаряддям, при допомозі якого держались неперервні зв'язки зі Сходом.

Ці релігійно-культурні зв'язки нашого народу зі Сходом не терпіли мадярські феодала та магнати. Вони усували українських людей зі своїх місць, з економічного, політично-адміністративного життя. Займаючи наші землі, приносили з собою і свій католицизм, який насильно запроваджували серед українців. Угорські магнати вогнем і мечем примушували українців прийняти «угорську віру» – католицизм. Більш багата частина православного духовництва, побоючись втратити теплі насиджені місця в єпархіях, приймали нову віру без бою. Основна маса духовництва ставила опір і піднімала народ на захист своєї віри.

У 1646 р. високі сановники церкви на чолі з Мукачівським єпископом Петром Ростошинським, зрадивши свій народ, прийняли унію і проголосили римського папу главою церкви на Закарпатській Україні. Це означало великий удар по національним і релігійним чуттям нашого народу, мадяризацію всього життя та обряду і розрив зв'язків зі Сходом. Але попри унію, на зраду високих сановників церкви, зв'язки нашого народу зі Сходом не припинялись, а ще більше зміцнювались, бо селянство ревностно трималося «батьківської віри»...» [36, с. 3].

Подібні публікації у крайовій пресі з'являлися і згодом. Інспіратори їхньої появи, звично для тоталітарного режиму, перебували за лаштунками подій, спрямовуючи звідти дії виконавців. Принаймні, у чергових пропозиціях Уповноваженого у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР (березень 1947 р.) вкотре наголошувалося щодо Закарпатського регіону: «Использовать местную советскую печать для широкого

освещения истории Закарпатья с привлечением исторических документов и иллюстраций борьбы русинского населения против «мадяризации» и за воссоединение с Россией» [38, ф. 4648, оп. 4, спр. 15, арк. 108].

Влітку 1945 р. режим під'єднав до пропагандистського забезпечення дискредитації Греко-католицької церкви й академічних працівників. Так, у липні 1945 р. обласні газети західного регіону УРСР опублікували статтю «З історії боротьби українського народу проти церковної унії» авторства старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР К.Г. Гуслистого (1902–1973) [17]. Механізм віялоподібної публікації цієї розвідки був майже аналогічним випадку зі статтею Я. Галана (В. Росовича) «З хрестом чи з ножем», за винятком того, що Кость Григорович виступав під власним прізвищем, а не під псевдонімом.

У січні 1946 р. друкований орган Спілки радянських письменників України (по суті неофіційний рупор республіканського наркомату закордонних справ) часопис «Сучасне і майбутнє» вирішив поквитатися з Папою Римським Пієм XII. Приводом слугувала енцикліка глави РКЦ у зв'язку з 350-річчям прилучення церкви Закарпаття до католицизму. Автором виступив О. Корнійчук – дивна суміш офіційного драматурга й урядовця, перший повоєнний нарком закордонних справ УРСР (1944). У статті йшлося: «19 січня у Римі була опублікована енцикліка папи у зв'язку з 350-річчям переходу церкви Закарпатської України до католицизму. Енцикліка ділиться на три частини. У першій розповідається історія унії, у другій перераховуються усі «вигоди» від неї і у третій частині папа проливає сльози над сучасною долею Закарпатської України. Він закликає закарпатських українців до каяття і обіцяє їм випросити у бога кращі дні. Всі нещастя Закарпатської України папа вбачає у здійсненні віковичної мрії українського народу про возз'єднання» [21, с. 4].

Автор у звичній манері офіційної радянської публіцистики часів «холодної війни» наголошував: «Папа проливає сльози в енцикліці над долею возз'єднання народу Закарпатської України в єдиній українській державі, бо радянська влада висушила сльози народу Закарпатської України, принесла йому волю, щастя, навіки звільнила його від іноземних загарбників, перетворила його на господаря власної землі <...>. Сумну річницю насильницького запровадження унії у Закарпатській Україні глава Ватикану <...> обрав для атаки проти Радянської України. Міжнародна реакція не може і не хоче погодитись з тим, що 40-мільйонний український народ на найдемократичніших основах будує на своїй возз'єднаній землі вільне життя <...>. Реакція мріє, щоб українські землі були знов розшматовані, а народ уярмлений іноземними загарбниками. Пій XII і виступив одвертим підголоском цих чорних сил. У Ватикані вигадуються бруталні нісенітниці, сфабрикований спеціальний документ, урочисто названий енциклікою, щоб ревізувати кордони Радянської України. Ватикан і міжнародна реакція прагнуть відштовхнути суверенну демократичну державу – Радянську Україну від участі у міжнародному житті, ізолювати її <...>. Ніякими підступами главі Ватикану не вдасться перешкодити возз'єднаному українському народові будувати своє щасливе життя у сім'ї радянських народів <...>. Ціна енцикліки Пія XII лише у тому, що нею Ватикан ще раз продемонстрував усьому світові свою запеклу реакційність і ворожість проти нашої радянської Батьківщини» [21, с. 5].

1946 р. закарпатські друковані засоби масової інформації продовжували пропагандистську кампанію, спрямовану на дискредитацію кліру Мукачівської єпархії ГКЦ. Одна за одною з'являлися публікації-репортажі про «закарпатських квіслінгів», «архізрадників у сутані» – духовних місцевій Греко-католицької церкви [28; 34, с. 2].

25 березня 1948 р. у Києві під головуванням міністра державної безпеки УРСР

С.Р. Савченка та за участю голови Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР І.В. Полянського, Уповноваженого Ради у справах РПЦ при РНК СРСР по УРСР П.С. Ходченка та Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР по УРСР П.Я. Вільхового було остаточно затверджено «план ліквідації унії у Закарпатській області». Того ж вечора план доповіли першому секретареві ЦК КП(б)У М.С. Хрущову, який схвалив його, внівши незначні корективи [38, ф. 4648, оп. 3, спр. 49, арк. 10].

Цікава ідеологічно-чекістська мотивація, що нею розпочиналася «Довідка щодо заходів з ліквідації греко-католицької (уніатської) церкви у Закарпатській області УРСР»: «Ввиду того, что греко-католическая униатская церковь в Закарпатской области УССР проводит открыто активную антисоветскую работу против всех мероприятий партии и советского правительства, является, по существу, массовой иностранной резидентурой на нашей территории, каналом антисоветского влияния Ватикана на верующее население и базой иностранных разведок, которым служит Ватикан, в целях пресечения ее враждебной деятельности греко-католическая церковь должна быть ликвидирована ...» [38, ф. 4648, оп. 3, спр. 49, арк. 14; 23, с. 407].

План відповідних «ліквідаційних» заходів мав розпочинатися з «відповідної підготовки» громадської думки населення радянського Закарпаття шляхом публікації у місцевій пресі Закарпатської області статей, які б викривали «реакційну роль уніатської церкви як знаряддя уярмлення у минулому руського й українського населення Закарпаття австро-угорськими феодалами й німецько-угорськими окупантами під час війни й знаряддя боротьби Ватикану у теперішній час проти закарпатського народу» [23, с. 408]. Очевидно, що укладачі плану були настільки «компетентні», що не звернули уваги на ту обставину, що «відповідна підготовка» так званої громадської думки області вже тривала ледь не з самого початку 1945 р. –

принаймні саме з цього часу місцева преса перманентно вміщувала статті, спрямовані проти Римо-католицької й Греко-католицької церков, їхніх окремих ієрархів й рядових священнослужителів.

План заходів передбачав й належну деталізацію цієї пропагандистської кампанії. За браком у Закарпатті постатей належного формату, які б взяли на себе ганебну місію таврувати історію й усю діяльність УГКЦ у регіоні (кілька вірогідних претендентів на роль місцевого Костельника відмовилися брати участь у реалізації владного сценарію), на вістря головного удару знову було висунуто львівського «Володимира Россовича» (Ярослава Галана): «Поручить «Владимиру РОССОВИЧУ» написати статтю об історії Закарпатської унії, в якій показати, як була навязана православної церкви унія з Ватиканом, непримиримую боротьбу закарпатського народу проти Ватикана, руками якого австро-венгерские феодалы проводили полонизацию и мадьяризацию закарпатского народа в целях его порабощения. В этой же статье использовать в качестве разоблачающего материала факты предательства и измены народу со стороны греко-католического духовенства Закарпатья во время Отечественной войны и немецко-венгерской оккупации Закарпатской Украины. Статья должна быть подписана другим псевдонимом ...» [38, ф. 4648, оп. 3, арк. 15].

Через деякий час після появи відповідної публікації «В. Россовича» малося на меті надрукувати у місцевій закарпатській пресі виступ-звернення від імені групи місцевих інтелігентів – греко-католиків – з вимогою тіснішого «єднання закарпатського народу з його братніми руським та українським народами, шляхом возз'єднання греко-католицької церкви у Закарпатті з російською православною церквою». Обидві статті невдовзі мали бути надруковані у вигляді окремих брошур масовим накладом [38, ф. 4648, оп. 3, арк. 15-16]. Серед додаткових заходів «содействия воссоединению греко-католической униатской церкви Закарпатской

области УССР с Русской православной церковью» передбачалося надрукувати у місцевій пресі низку статей про боротьбу «закарпатських народних мас проти унії з використанням відповідних історичних, архівних матеріалів і фотодокументів», залучивши до їхнього написання «місцевих наукових працівників та культурних діячів» [23, с. 413].

Відтак, чергову хвилю наступу на ГКЦ у регіоні засвідчила поява у часописі «Закарпатська правда» вже 27 березня 1948 р. статті «Уніатська церква без маски», авторство якої належало обласному прокуророві І.І. Андрашку [1, с. 2] (стаття, вірогідно, була підготовлена вже заздалегідь й чекала слухного часу). Вже самий лише заголовок відверто промовляв про мету й обвинувальну (прокурорську) спрямованість публікації.

Чекістами було відстежено, який ефект справила ця стаття на закарпатців. З цього приводу МДБ УРСР 13 травня 1948 р. надіслало до ЦК КП(б)У спеціальне повідомлення [14, ф. 16, оп. 22, 1951 р., пор. 3, Т. 13, арк. 25-29]. У ньому йшлося, насамперед, про реакцію верхівки ГКЦ Закарпаття на замовну газетну публікацію. За інформацією спецслужби, капітулярний вікарій М. Мурані й прелат О. Хіра спершу збиралися надіслати до газети спростування, а потім вирішили скерувати до уповноваженого Ради у справах релігійних культів по Закарпатській обл. делегацію духівництва й мирян із заявою про лояльність ГКЦ до радянської адміністрації, однак згодом відмовилися й від цього наміру – очевидно, враховуючи сумний досвід (за аналогічних обставин) покійного керівника єпархії єпископа Т. Ромжі.

Втім, уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П.Я. Вільховий під іншим кутом зору критично оцінював вищезгадану статтю І. Андрашка й заразом висловлював закид на адресу редакції газети: «В статье «Униатская церковь без маски» <...> неубедительно и политически неверно дана характеристика

прогресивному діятелю XIX ст. Александру Духновичу. Всем известно, что в годы черной реакции, когда изменники «доказывали», что закарпатские украинцы якобы представляют собой обособленную этническую единицу, «не имеющую ничего общего с украинцами и русскими по ту сторону Карпат», Александр Духнович заявил: «Свои-то люди за горами, не чужие; Русь едина, у нас в душе общая идея <...> Карпаты не вечно будут разлучать нас...». По мнению же автора статьи Ивана Андрашко, Александр Духнович и другие, во-первых, «были греко-католическими попами заграничной(?) Пряшевской, а не Мукачевской епархии <...>, во-вторых, их произведения давно потеряли характер живой, действующей литературы...» Возможно, для Ивана Андрашко Александр Духнович автор не «действующей литературы», но для советского народа он и сегодня в среде «действующей литературы» ...» [19, с. 152].

Серйозним недоліком редакції газети П.Я. Вільховий вважав відсутність системної роботи після появи публікації І. Андрашка – через сім місяців після надрукування статті у місцевій закарпатській пресі так і не з'явилось жодного відгуку на неї [19, с. 152]. Невдоволення уповноваженого викликав і той факт, що 100 прим. надісланої у Закарпаття ще 1946 р. брошури Г. Костельника «Апостол Петро і римські папи, або догматичні підстави папства» (Львів, 1945) осіли у шафах облвиконкому замість того, щоб нести «правду» про унію місцевим греко-католицьким священикам й «релігійній уніатській інтелігенції Закарпатської області» [19, с. 152-153]. Відтак пропонувався «через сектор прессы ЦК КП(б) У ориентировать работников прессы Закарпатской области по вопросу опубликования ряда статей и организации общественного мнения, направленного против униатской церкви, как враждебно относящейся к Советской власти» [19, с. 159].

Тим не менше, заявлену І. Андрашком тему продовжив того ж року на шпальтах місцевої періодики й відомий поборювач

унії на західних землях України Я. Галан. 24-25 серпня 1948 р. часопис «Советское Закарпатье» вмістив його черговий анти-ватиканський та антиуніатський памфлет «Ті, що вийшли з п'їтьми» [9].

Тематика памфлету не зовсім відповідала визначеному у вищезгаданому плані «ліквідаційних заходів» щодо ГКЦ у Закарпатті напряду – «історія Закарпатської унії». Втім, тут не було провини «Володимира Росовича» – Ярослава Галана. Вклався він і у терміни, визначені владою. Антиуніатський памфлет з історії Греко-католицької церкви у Закарпатті – відомий під остаточною назвою «Годі!» – був ним написаний ще у першій половині 1948 р. Принаймні місце й час написання датовані автором таким чином – «місто Мукачеве, липень 1948 р.» [12, с. 690]. Зволікала з дозволом на публікацію республіканська держбезпека, очевидно, рецензуючи малозрозумілий для її співробітників текст. Принаймні, упорядник творів Я. Галана і особисто з ним знайомий П.М. Довгалюк (1904–1989), у перші повоєнні роки директор видавництва «Мистецтво», пригадував, як за кілька місяців до своєї загибелі Я. Галан у його товаристві блукав київськими вулицями й, серед іншого, заходив до приймальної МДБ на Володимирській – до когось телефонував. Вийшов – похмурий, «санкції» на публікацію «Годі!» все ще не було. Кинув: «А тим часом твір дезактуалізується!».

Попри брак належного пропагандистсько-ідеологічного забезпечення, у краї відбувалася ескалація репресій щодо духівництва ГКЦ. 12 лютого 1949 р. МДБ УРСР надіслало вищим інстанціям спецповідомлення, в якому йшлося про необхідність прискорення процесу ліквідації ГКЦ на Закарпатті й стратегію власних дій з цього приводу. Отже, найближчим часом органи держбезпеки мали намір обезглавити Мукачівську епархію ГКЦ, арештувавши прелата О. Хіру, передати для РПЦ Ужгородський кафедральний собор і єпископську резиденцію, опублікувати (нарешті) у місцевих газетах

статтю Я. Галана «з історії унії на Закарпатті, боротьби російського і українського народів проти угорських феодалів і Ватикану, що викриває реакційну роль уніатської церкви і духівництва», після ліквідації капітули підготувати з допомогою агентури і видати від імені священників, які вже «возз'єдналися» із православ'ям, звернення до унійного духівництва із закликом брати з них приклад і «повернутися» у лоно РПЦ. Задля більшої ефективності чекісти збиралися й надалі «обробляти» священників ГКЦ, щоб переконати їх у необхідності перейти до православ'я, силами агентури, завербованої серед їхніх колег і церковного активу [14, ф. 16, оп. 52, 1952 р., Пор. 3, Т. 4, арк. 52–53].

Серед друкованих засобів масової інформації знову попереду було «Советское Закарпатье», яке у п'яти подачах надрукувало розділи з великого памфлету Я. Галана «Отець тьми й присні», знову ж таки спрямованого проти Ватикану як «центру міжнародної реакції» та його «регіональної агентури» – Греко-католицької церкви [10; 11; 12, с. 576–629; 40].

Розлогий публіцистичний виступ львівського літератора завершувався полум'яними, але не надто переконливими інвективами на адресу Апостольської Столиці, її американських спільників та інших «паліїв війни», які, мовляв, перешкоджали «прогресивному людству» прямувати «єдиноправильним» шляхом – радянського тоталітаризму сталінського зразка й (маніпульованого ним) російського православ'я: «Породжена у темряві середньовіччя, вигодувана людською кров'ю, паразитуюча на ранах людства ватиканська кліка метушиться, перелякана й ошаліла, біля порога грядущої епохи і каламутить, коверзує, інтригує, плюється, кусає, сіє смерть і могильним смородом отруює грозове повітря наших днів. Дітище одвічної підлоти, запізніла відрижка похмурого минулого, кричущий анахронізм.

Але <...> зміцнілі руки трудового народу під проводом СРСР зуміють осадити оскаженілих коней війни, і твань

загібелі, твань забуття у недалекому майбутньому остаточно засмокче уолл-стрітське і ватиканське поріддя пекла.

Ті, що вийшли з тьми, у п'ятьму і кануть, бо коли сходить світило дня, тьмяніють світила ночі» [13, с. 629].

Публіцистичні лаври Я. Галана (В. Росовича) вочевидь вабили закарпатського обласного прокурора І. Андрашка, чергова викривальна розвідка якого – «Уніатська церква – ідеологічний і політичний посібник угорсько-німецьких окупантів» – була надрукована 6 квітня 1949 р. «Закарпатською правдою» [2, с. 2-3].

У звичному ключі радянської пропаганди вже на самому початку статті безпеляційно стверджувалося: «Ужгородська унія 1646 р. – потворне дітище політичної махінації Ватикану з габсбурзькою династією і малярською аристократією – була на протязі трьох століть духовною зброєю пригноблення закарпато-українського народу, носієм і проповідником ідеології католицизму, яка корінним чином суперечить передовому вченню про виникнення і розвиток суспільства» [2, с. 2]. Маніпулюючи матеріалами судових процесів проти місцевих греко-католицьких душпастирів, обвинувачуваних радянським режимом у співробітництві з угорською окупаційною владою (більшість засуджених була реабілітована вже у середині 1950-х рр.), обласний прокурор констатував, що саме такою є «правда про уніатську церкву, яка підтверджується незаперечними офіційними документами Ватикану і греко-католицької Мукачівської єпархії». Відтак робилося резюме – вирок: «Не може бути ніякого сумніву у тому, що уніатська церква була найпослідовнішим і найважливішим ідеологічним і політичним посібником угорсько-німецьких загарбників, запеклим противником ідеї возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Вона була і залишається найзапеклішим ворогом комунізму і радянської держави, проповідником низькопоклонства перед загниваючою культурою буржуазного заходу. Всі численні церковні організації <...>

і періодичні друковані органи <...> служили імперіалістам, окупантам» [2, с. 3].

Зрозуміло, що автор публікації не мав жодних сумнівів щодо «історичної приреченості» й швидкого відходу у небуття ГКЦ у Закарпатті: «Залишаючись і після визволення Закарпаття маріонеткою у руках Ватикану і угорської реакції, уніатська церква як така, що ніколи не була тісно зв'язана з народними масами, з очевидною швидкістю втрачає всякий ґрунт під своїми ногами. Самі основи уніатської церкви ще більше похитнув недавній процес у Будапешті над зрадником народно-демократичної Угорщини кардиналом Міндсенті. На суді з усією ясністю було встановлено, що верховоди угорських католиків мали тісні зв'язки не тільки з представниками міжнародного імперіалізму <...>, а також і з Мукачівською греко-католицькою єпархією, яка ще й досі продовжує мріяти про нове уярмлення Закарпаття <...>. Уніатська церква закономірно і у суворій відповідності з логікою історичних подій назавжди без слави і честі зійде з сцени суспільного життя. Майбутнє покоління буде знати про неї, як про чорну пляму в історії, як про носія найреакційніших ідей в світі, ідей буржуазного націоналізму і безрідного космополітизму, як про духовного і соціального поневолювача трудящих» [2, с. 3].

Звертає на себе увагу примхливе поєднання у цій публікації анти-ватиканської, антиуніатської риторики 1945–1947 рр. з кампанією кінця 1940-х – початку 1950-х рр. – поборюванням «безрідних космополітів».

7 вересня 1949 р. популярну агітпропівську тему «Ватикан – зняряддя імперіалістичної реакції» розвинув на шпальтах «Закарпатської правди» В. Чумаченко [39, с. 4]. Прикметним для статті В. Чумаченка було відверте й приховане

(з посиланнями і без) цитування фрагментів з відомого памфлету В. Росовича (Я. Галана) «Що таке унія». Як і більшість подібних публікацій, стаття завершувалася «оптимістичним» запевненням, що усі «войовничі загарбницькі плани сучасних верховодів Ватикану, спрямовані проти країни соціалізму і проти миру в усьому світі», приречені на «безславний кінець»: «Мільйони трудівників – католиків і некатоликів не тільки Радянського Союзу і країн народної демократії, але й капіталістичних країн, бачать, що Ватикан є зняряддям фашизму, зняряддям імперіалістичної реакції, і зуміють приборкати паліїв війни» [39, с. 4].

Звернений проти Греко-католицької церкви на Закарпатті памфлет Я. Галана вже після його загибелі таки був надрукований в обласній пресі. У кількох травневих числах 1950 р. під назвою «Кровь и цепи» він з'явився на шпальтах «Советского Закарпаття», а під назвою «Границы гнева» у травні – червні 1950 р. з памфлетом ознайомилися російськомовні читачі «Львовской правды» [12, с. 690]. Нарешті, наприкінці 1950 р. цей памфлет з'явився українською мовою окремим виданням у Держполітвидаві України – під псевдонімом «Ігор Семенюк» й «канонічною» назвою «Годі!» [33].

Висновки. Пропагандистське забезпечення заходів влади щодо ліквідації Греко-католицької церкви у Закарпатті було неодмінною й перманентною складовою системних дій тоталітарного режиму щодо усунення цієї конфесії з суспільно-політичного й етноконфесійного життя краю. Після формально-фактичної ліквідації Ужгородської унії 1949 р. кампанія проти цієї конфесії переклосилася на фрагментарні публікації щодо дискредитації історії й ролі Греко-католицької церкви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрашко І. Уніатська церква без маски / І. Андрашко // Закарпатська правда. – 1948. – 27 березня.
2. Андрашко І. Уніатська церква – ідеологічний і політичний посібник угорсько-німецьких окупантів / І. Андрашко // Закарпатська правда. – 1949. – 6 квітня. – № 67 (1600).
3. Бажан О.Т. Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-ті рр. / О.Т. Бажан, Ю.З. Данилюк. – К., 2000.

4. Бендас С.М. Священники-мученики, сповідники вірності / С.М. Бендас, Д.С. Бендас. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 503 с.
5. Бендас Даниїл, о. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944-1949 роках / о. Даниїл Бендас // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Ч. 2. – Львів, 2000. – С. 282-291.
6. Боцюрків Богдан. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989) / Богдан Боцюрків // Ковчег. Зб статей з церковної історії. – Львів, 1992. – Ч. 1.
7. Войналович Віктор. Українська Греко-Католицька Церква і радянська держава: передумови Львівського псевдособору 1946 року / Віктор Войналович // Наукові записки. Вип. 14. – К.: ІШЕНД, 2000. – С. 226-241.
8. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс / В. Войналович. – К.: Світогляд, 2005.
9. Галан Я.А. Изшедшие из мрака / Я.А. Галан // Советское Закарпатье. – 1948. – 24, 25 августа.
10. Галан Я.А. Жрецы золотого теленка: [Разделы памфлета «Отец тьмы и присные»] / Я.А. Галан // Советское Закарпатье. – 1949. – 6 января.
11. Галан Я. Новое евангелие папы: [Разделы памфлета «Отец тьмы и присные»] // Советское Закарпатье. – 1949. – 27 февраля; 1, 2, 11 марта.
12. Галан Я. Твори: у 4 т. / Я.О. Галан; Редкол.: [Б.С. Буряк (голова), П.М. Довгалюк, Г.Г. Кулінич та ін.]. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 2: Памфлети і фейлетони / Упорядкув. і прим. П.М. Довгалюка; ред. тому Г.Г. Кулінич.
13. Галан Я.О. Отець тьми і присні / Я.О. Галан // Галан Я. Твори: у 4 т. / Я.О. Галан; Редкол.: [Б.С. Буряк (голова), П.М. Довгалюк, Г.Г. Кулінич та ін.]. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 2: Памфлети і фейлетони / Упорядкув. і прим. П.М. Довгалюка; ред. тому Г.Г. Кулінич. – С. 576-629.
14. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБ України).
15. Гудзяк Б. Образ сили духу: Дослідження живої історії підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви. 1946-1989 / Б. Гудзяк // Другий Міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення. Історія. Ч. II. -Львів. – С. 120-132.
16. Гудзяк Б. Ієрархія та духовенство Української Греко-католицької церкви в підпіллі (1946-1989 рр.) / Б. Гудзяк, О. Турій, С. Гуркіна // Історія релігії в Україні: в 10-ти томах. – Т. 4. Католицизм. – К., 2001.
17. Гуслистий К.Г. З історії боротьби українського народу проти церковної унії / К.Г. Гуслистий // Вільна Україна. – 1945. – 6 липня; Радянська Буковина. – 1945. – 8 липня; Прикарпатська правда. – 1945. – 10 липня; Червоний прапор. – 1945. – 10, 11 липня; Радянське слово. – 1945. – 11 липня; Радянська Волинь. – 1945. – 11, 13 липня; Вільне життя. – 1945. – 14, 15 липня.
18. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 682 с.
19. Доповідна уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Вільхового голові Ради І. Полянському про необхідність ліквідувати унію в Закарпатській обл., 11 листопада 1948 р. // Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу: [Збірник документів] / Упоряд. В. Сергійчук. – К.: Дніпро, 2001. – С. 152-164.
20. Інкулинець Ю. Лиходій в греко-католицькій рясі: [Микола Токач] / Ю. Інкулинець, Й. Кость, А. Манкулич // Закарпатська правда. – 1945. – 20 квітня. – № 47 (74).
21. Корнійчук О.Є. Чому хвилюється Ватикан? / О.Є. Корнійчук // Сучасне і майбутнє. – 1946. – № 1.
22. Культурне життя в Україні: Західні землі: Документи і матеріали / упоряд.: Т. Галайчак, О. Луцький, Б. Микитів та ін.; автор передм. О. Луцький; редкол.: Ю. Сливка (відп. ред.) та ін.; НАН України. Інститут українознавства ім. І.І. Крип'якевича – К.: Наук. думка, 1995. – Т. 1: 1939–1953.
23. Ліквідація Ужгородської унії (1948 р.): [Документи] / Публ. Ю. Волошина // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1999. – № 1/2 (10/11).
24. Макара М. Питання релігійної політики в діяльності Народної Ради Закарпатської України (XI.1944 – I. 1946 рр.) / М. Макара // Ужгородській унії – 350 років: Матеріали міжнародних наукових конференцій (Ужгород, квітень 1996 р.); відп. ред. І. Гранчак. – Ужгород, 1997. – С. 121-133.

25. Марчук Василь. Українська Греко-Католицька Церква в 1946-1989 роках / Василь Марчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Вип. 7. – Львів, 2000. – С. 549-558.
26. Нариси історії Закарпаття. Т III (1946-1991). – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003.– 648 с.
27. Палінчак М. Державно-церковні відносини в Закарпатській Україні / М. Палінчак // Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України (Ужгород, 18 листопада 1994 р.); упоряд. В. Задорожний та Р. Офіцинський; відп. ред. В. Є. Задорожний. – Ужгород: Патент, 1995. – С. 75-87.
28. Патрус-Карпатський А. Про тих, хто розпинав Закарпаття: Закарпатські квіслінги, запроданці угорсько-німецького фашизму – Бродій, Демко, Шпак, Бенце, Ортутай, Рішко, Крічфалуші-Грабар і Жегора – перед судом народу / А. Патрус-Карпатський, О. Гіневський // Закарпатська правда. – 1946. – 5 травня. – № 89 (289).
29. Росович Вол. [Галан Я.] З хрестом чи з ножем? / В. Росович [Я. Галан] // Вільна Україна. – 1945. – 8 квітня.
30. Росович Вол. [Галан Я.] З хрестом чи з ножем? / В. Росович [Я. Галан] // Прикарпатська правда (Станіслав). – 1945. – 13 квітня; Радянська Волинь (Луцьк). – 1945. – 15 квітня; Червоний прапор (Рівне). – 1945. – 15 квітня; Радянське слово (Дрогобич). – 1945. – 17, 18 квітня; Вільне життя (Тернопіль). – 1945. – 20 квітня; Радянська Буковина. – 21 квітня.
31. Рублёв А.С. Исторические взгляды Ярослава Галана: дис. ... кандидата ист. Наук: 07.00.09 / Рублёв Александр Сергеевич; НАН Украины. Институт истории. – Киев, 1988. – 64 с.
32. Рубльов О.С. Галан Ярослав Олександрович / О.С. Рубльов // Енциклопедія історії України: у 5 т.; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. – К.: Наук. думка, 2004. – Т. 2: Г – Д. – С. 24-25.
33. Семенюк І. [Галан Я.] Годі!: [Памфлет з історії реакційної діяльності уніатської церкви на Закарпатті] / Ігор Семенюк [Я.О. Галан]. – К.: Держполітвидав УРСР, 1950. – 47 с.
34. Сенько Б. Із зали суду: Архізрадник в сутані: [Е.С. Ортутай] / Б. Сенько // Закарпатська правда. – 1946. – 14 травня. – № 95 (295).
35. Терещук П. Історія одного зрадника: Ярослав Галан / П. Терещук. – Торонто: Ліга Визволення України, 1962. – 144 с.
36. Тисин М. Наша минулість. IV / М. Тисин // Закарпатська правда. – 1945. – 29 червня. – № 77 (104).
37. Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих: Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною / В. Фенич. – Ужгород: Мукачівська греко-католицька єпархія, 2007.
38. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України).
39. Чумаченко В. Ватикан – знаряддя імперіалістичної реакції / В. Чумаченко // Закарпатська правда. – 1949. – 7 вересня. – № 176 (1709).
40. Ярослав Галан (1902-1949): До 80-річчя з дня народження: Бібліографічний покажчик / уклад. М.А. Вальо; відп. ред. Є.М. Стасюк; вступна стаття Л.В. Ступницького АН УРСР; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника, 1982. – С. 46.